

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗБАГАЧЕННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ДОСВІДУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ ЗАСОБАМИ АРТ-ТЕРАПІЇ

CURRENT ISSUES OF ENRICHMENT OF SOCIO-CULTURAL EXPERIENCE OF YOUNG SCHOOL STUDENTS WITH SPEECH DISORDERS BY MEANS OF ART THERAPY

Стаття присвячена питанням збагачення соціокультурного досвіду молодших школярів з порушеннями мовлення арт-засобами. Актуальність застосування арт-засобів у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами пояснюється тим, що застосування засобів мистецтва надзвичайно позитивно впливає на особистий, соціокультурний, емоційний та навіть інтелектуальний розвиток дитини. В статті розглядаються питання сутності соціокультурного досвіду та шляхи його збагачення. Виокремлюється базові поняття «соціокультурний досвід» та «соціокультурна компетентність». Саме поняття збагачення соціокультурного досвіду молодшого школяра розкривається через підвищення соціокультурної компетентності та сприяння активному соціокультурному розвитку. В межах теоретичного аналізу психолого-педагогічної літератури диференціюються поняття «арт-терапія» та «арт-педагогіка». Окреслюються особливості формування соціокультурного досвіду порушеннями. Організовано та здійснено дослідження у вигляді анкетування фахівців однієї школи (логопедів, вчителів молодших класів, асистентів логопеда та асистентів вчителів), що працюють з молодшими школярами з порушеннями мовлення з метою визначення їх рівня обізнаності й вмотивованості щодо збагачення соціокультурного досвіду означеної категорії дітей, а також для визначення потреб фахівців у методичних матеріалах. Висвітлюються структурні компоненти, критерії, показники (обізнаність, вмотивованість, практичне впровадження й наявність запитів і потреб, пов'язаних із впровадженням) та рівні сформованості досліджуваного явища. Сформовано основні шляхи та арт-засоби збагачення соціокультурного досвіду дітей зазначеної категорії, серед них виділено найзручніші та найпоширеніші у використанні фахівцями. Обґрунтовано методичні засади та узагальнено методичні рекомендації для фахівців щодо застосування арт-засобів у процесі збагачення соціокультурного досвіду молодших школярів із мовленнєвими порушеннями.

Ключові слова: соціокультурний досвід, соціокультурна компетентність, соціокультурне збагачення, молодші школярі з

порушеннями мовлення, арт-терапія, арт-педагогіка, засоби арт-терапії.

The article is devoted to the issues of enriching the socio-cultural experience of younger schoolchildren with speech disorders by means of art. The relevance of the use of art tools in working with children with special educational needs is explained by the fact that the use of art tools has an extremely positive effect on the child's personal, socio-cultural, emotional and even intellectual development. The article examines the essence of sociocultural experience and ways of enriching it. The basic concepts of "socio-cultural experience" and "socio-cultural competence" are distinguished. The very concept of enriching the socio-cultural experience of a junior high school student is revealed through the improvement of socio-cultural competence and the promotion of active socio-cultural development. Within the theoretical analysis of psychological and pedagogical literature, the concepts of "art therapy" and "art pedagogy" are differentiated. The peculiarities of the formation of the sociocultural experience of younger schoolchildren with speech disorders are outlined. A survey of specialists of one school (speech therapists, primary school teachers, speech therapist assistants, and teacher assistants) working with younger schoolchildren with speech disorders was organized and carried out in order to determine their level of awareness and motivation regarding the enrichment of the sociocultural experience of the specified category of children, as well as to determine the needs specialists in methodical materials. The structural components, criteria, indicators (awareness, motivation, practical implementation and availability of requests and needs related to implementation) and levels of formation of the phenomenon under study are highlighted. The main ways and art means of enriching the socio-cultural experience of children of the specified category were formed, among them the most convenient and most common ones used by specialists were selected. Methodological principles are substantiated and methodological recommendations for specialists regarding the use of art tools in the process of enriching the socio-cultural experience of younger schoolchildren with speech disorders are summarized.

Key words: sociocultural experience, socio-cultural competence, sociocultural enrichment, younger schoolchildren with speech disorders, art therapy, art pedagogy, art therapy tools.

УДК 376

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/64.1.17>

Яковенко К.В.,

студентка II курсу магістратури факультету психології, соціальної роботи та спеціальної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка

Таран О.П.,

канд. психол. наук, доцент, доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка

Постановка проблеми у загальному вигляді. Питання збагачення соціокультурного досвіду молодших школярів є досить актуальним в сучасних реаліях. Повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України актуалізовано потребу в формуванні у дітей соціокультурних цінностей, зокрема, виховання любові до

Батьківщини, прищеплення розуміння важливості культурної спадщини, розширення уявлень про морально-етичні аспекти демократичного суспільства, укріплення національної самосвідомості та розуміння цінності життя людини.

Вважаємо, що цей освітній аспект є актуальним для всіх учнів молодшого шкільного віку,

зокрема молодших школярів з порушеннями мовлення. Однак постає питання щодо засобів збагачення соціокультурного досвіду школярів. На нашу думку, ефективними засобами збагачення соціокультурного досвіду є саме арт-терапевтичні засоби, через їх неординарність та доступність застосування для супроводу навчання та розвитку учнів з особливими освітніми потребами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питанням збагачення соціокультурного досвіду дітей з особливими освітніми потребами, зокрема з порушеннями мовлення приділено уваги недостатньо. Існуючі дослідження торкалися лише окремих аспектів. Так, О. Вовк запропоновано використання арт-терапевтичних методів в соціалізації дітей з особливими освітніми потребами [4]. А. Хіля розглянуто арт-терапію у системі засобів виховання ціннісного ставлення до життя у дітей та молоді з функціональними обмеженнями [14]. А. Супрун, окреслені моральні аспекти виховання дітей з тяжкими порушеннями мовлення [12]. О. Мілевська вивчала образотворчу роботу в контексті корекції дітей із загальним недорозвиненням мовлення [8]. В. Литвиненко досліджувала особливості застосування арт-терапії у корекційно-педагогічній роботі з дітьми з мовленнєвими порушеннями [7].

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Основними невіршеними аспектами можна визначити: 1) недостатню розробленість теоретичних засад збагачення соціокультурного досвіду молодших школярів із порушеннями мовлення, зокрема у визначенні базових понять та принципів; 2) відсутність цілеспрямованих досліджень щодо збагачення соціокультурного досвіду молодших школярів з порушеннями мовлення; 3) відсутність опису методичних засад збагачення фахівцями соціокультурного досвіду молодших школярів із мовленнєвими порушеннями з використання засобів арт-терапії.

Мета статті: визначити актуальні питання збагачення соціокультурного досвіду молодших школярів із порушеннями мовлення та презентувати результати проведеного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Соціокультурний досвід людини – це дуже широке та багатогранне філософське, соціальне, культурно-освітнє поняття, яке включає в себе сукупність поглядів, знань, умінь, навичок, що здобуваються у сфері національної та світової культури, науки, освіти, а також у системі норм, духовних і релігійних цінностей, пов'язаних з ними традицій та обрядів. Соціокультурний досвід розкривається через такі категорії як соціокультурний розвиток та соціокультурна компетентність особистості.

О. Кучерук соціокультурну компетентність носія мови розглядає як інтегративне особистісне утворення, складниками якого є: знання, пов'язані зі

світовою, національною, регіональною культурою, цінностями, що визначають стосунки між людьми, між людиною і світом; шанобливе ставлення до культурних надбань, дбайливе ставлення до рідної мови, відповідальне ставлення до рідномовних обов'язків, поважне ставлення до інших мов; бажання здійснювати свою діяльність у соціальному середовищі, зокрема й мовленнєву поведінку, за законами добра й краси; уміння організувати власну діяльність, зокрема й мовленнєву, з урахуванням соціальних норм поведінки, морально-етичних, естетичних та інших цінностей; досвід емоційно-ціннісного ставлення до світу; здатність до життєтворчості в певному лінгвосоціумі [5].

У Базовому компоненті дошкільної освіти в освітньому напрямі «Дитина в соціумі» зазначено: «Результат сформованості соціально-громадянської компетентності засвідчує ціннісне ставлення дитини до себе, своїх прав і прав інших, наявність уявлень про правила і способи міжособистісної взаємодії з членами сім'ї, родини, іншими людьми та вміння дотримуватись цих правил в соціально-громадянському просторі, а також ціннісне ставлення та повагу до культурних надбань українського народу, представників різних національностей і культур» [1].

Говорячи про особливості соціалізації дітей, О. Таран та А. Лісайчук відзначають, що діти з порушенням мовлення зазвичай мають труднощі у розумінні та виразі емоцій, що може чинити негативний вплив на якість їх навчання та міжособистісні стосунки у соціальному середовищі [13]. Тому сприяння соціалізації дітей з порушеннями мовлення є надзвичайно важливою складовою їх розвитку та набуття ними соціокультурного досвіду.

В свою чергу Ю. Бугера зазначає, що важливою умовою успішної соціалізації дітей з порушеннями мовлення є спілкування, однак воно ускладнено через знижену комунікативні та пізнавальну активність, а це може призводити до шкільної дезадаптації та ізоляції в колективі однокласників [3].

На важливість виховання у дітей з порушеннями мовлення почуття прекрасного, чуття кольору та ритму в утворенні різнокольорових орнаментів/візерунків, плекання вміння бачити чудесне у творах мистецтва, природі та повсякденному житті, сумісне оформлення інтер'єру класу чи актові зали наголошує і Ю. Рібцун. Завдяки спостереженням у природі та експериментальній діяльності, пише авторка, молодші школярі з порушеннями мовлення прогнитимуть пізнавати щось нове, стануть гнучкими у своїх думках і діях. Вміння бачити і помічати, слухати і чути, говорити і розуміти, рухатися та орієнтуватися у просторі є базовими для розвитку будь-якої дитини зокрема й з порушеннями мовлення [10, с. 11-12].

Головною метою навчально-виховної роботи А. Супрун зазначила підготовку учнів

з порушеннями мовлення до майбутнього дорослого активного самостійного життя, засноване на нормах моралі та підкреслює тісний зв'язок морального виховання з патріотичним вихованням [12].

Отже, на основі теоретичного аналізу можемо визначити актуальні аспекти збагачення соціокультурного досвіду молодших школярів з порушеннями мовлення: соціалізація, культурне просвітництво, національно-патріотичне виховання, морально-етичне виховання.

Оскільки збагачення соціокультурний досвіду безпосередньо стосується соціокультурних процесів, то вважаємо за доцільне застосовувати до збагачення соціокультурного досвіду молодших школярів з порушеннями мовлення певні принципи соціокультурної діяльності за Г. Лещук, а саме: культуровідповідності; гуманізму; природовідповідності; пріоритету загальнолюдських інтересів; всеохоплюючої культуротворчості, самоорганізації, самоствердження особистості; гуманізації змісту соціокультурної діяльності та її виховного потенціалу, їх підпорядкування інтересам, потребам і установкам особистості; діалектичної єдності та наступності культурно-історичного, соціально-педагогічного та національно-етнічного досвіду, традицій та інновацій [6, с. 99].

Сучасними та доступними засобами збагачення соціокультурного досвіду молодших школярів з порушеннями мовлення ми вважаємо в застосуванні арт-терапевтичних засобів. Оскільки, в наш час, арт-терапія широко використовується не тільки у сфері дошкільного та загальноосвітнього навчання і виховання, а й в спеціальній та інклюзивній освіті. Так, Ю. Бриндіков констатує, що в умовах сучасності склалися три самостійних напрями арт-терапії – психотерапевтичний (медичний), педагогічний і соціальний (терапія зайнятості) [2].

Автори Н. Канівець та В. Шищенко зазначають, що сучасні педагоги не лікують мистецтвом, а використовують його як засіб для досягнення поставлених навчальних цілей. Арт-терапія в педагогіці має неклінічну орієнтацію [15, с. 139]. О. Сорока визначає арт-педагогіку як «галузь педагогічної науки, що займається пошуком ефективних підходів в організації художніх видів діяльності, спрямованої на формування цілісного світогляду особистості. Основною метою арт-педагогіки є саме художнє виховання; розвиток, навчання, корекція засобами мистецтва. Може здійснювати арт-педагог (педагог, фахівець спеціальної освіти, митець). Функції арт-педагогіки: культурологічна, освітня, адаптаційна, комунікативна, стимуляційна» [11, с. 463-464].

Зазначимо, що арт-терапевтичні засоби є актуальними щодо збагачення соціокультурного досвіду молодших школярів з порушеннями мовлення

оскільки мають наступні характеристики, як: універсальність (можливість застосування на різних за специфікою об'єктах, для розв'язання подібних або часто виникаючих завдань); конструктивність (спрямованість на вирішення конкретних проблем перевіреними способами); результативність (орієнтація на кінцевий результат, що перевіряється); оперативність (можливість реалізувати технологію в оптимальний термін); відносна простота (наявність проміжних етапів й операцій, доступність для фахівця певної кваліфікації); надійність (наявність деякого запасу міцності, механізму, що дублюється); гнучкість (здатність до адаптації в умовах, що змінюються); принципам соціально-педагогічних технологій; індивідуально-особистісний підхід до особистості (визначення права її бути самою собою, ставлення до неї з повагою, розроблення індивідуальної програми); опора на позитивні сторони особистості (визначення позитивних якостей, створення ситуації успіху, уміння знайти позитивне у поведінці дитини); командна робота різних фахівців [14; 9, с. 38-40].

Виходячи з окреслених теоретичних засад нами було здійснено опитування фахівців з метою визначення: міри розуміння ними змісту поняття соціокультурний досвід; особливостей збагачення соціокультурного досвіду молодших школярів з порушеннями мовлення; специфіки застосування арт-терапевтичних засобів у ході його збагачення; актуальних потреби щодо методичного забезпечення з означеної проблематики.

Анкетування здійснено в жовтні 2023 року серед фахівців інклюзивних закладів освіти де навчаються учні з порушеннями мовлення. Опитування є анонімним та здійснювалася онлайн за допомогою Google Форми, що містила 10 питань. В опитуванні взяло участь 8 фахівців серед яких: 5 логопедів та 3 вчителі початкових класів. Охарактеризуємо отриманий результати.

У ході опитування нами визначено міру розуміння фахівцями сутності поняття «соціокультурний досвід». Результати подано в діаграмі (Рис. 1).

Отже, опитування вивело фрагментарні уявлення фахівців щодо сутності поняття соціокультурний досвід. Так, 12,5 % опитаних фахівців пов'язують це поняття лише із соціальним аспектом досвіду школярів, 37,5 % опитуваних вказали на взаємозв'язок соціального і культурного аспектів у загальному досвіді молодших школярів, 25% – вважають, що соціокультурний досвід – це досвід і знання з різних галузей науки і техніки, ще 2,5 % асоціюють соціокультурний досвід із системою форм, засобів і методів, що регулюють процеси соціального становлення людини, а також як самостійну підсистему суспільних систем соціальної підготовки, соціального виховання та освіти. Лише 12,5 % вважають, що це досвід у спілкуванні, розширення світогляду дитини за допомогою різних

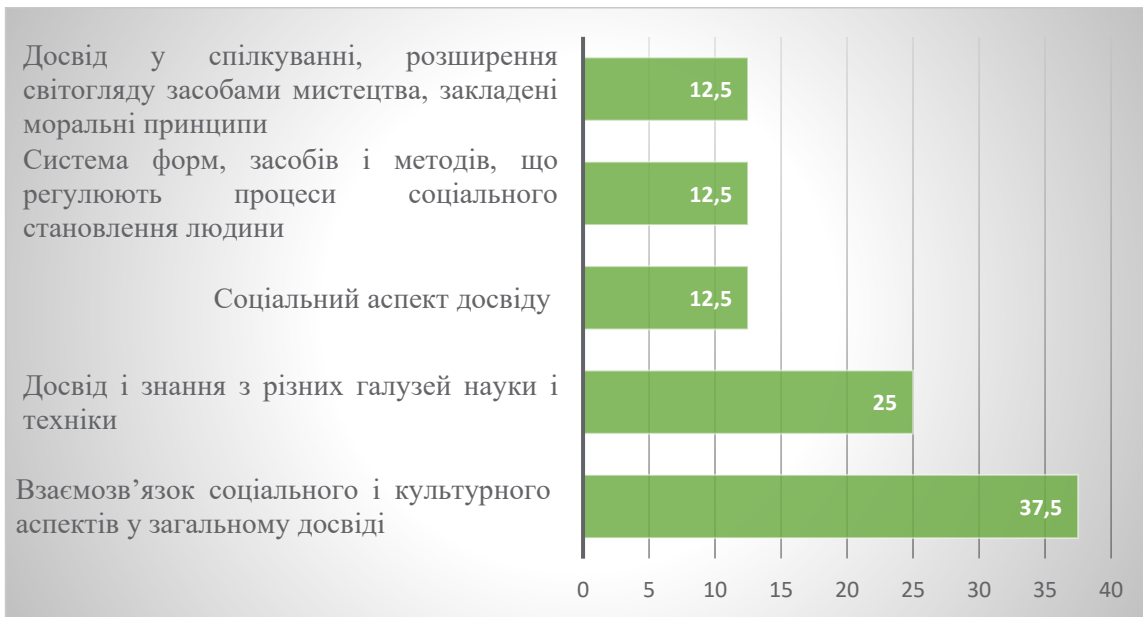

Рис. 1. Міра розуміння фахівцями сутності поняття «Соціокультурний досвід» (%)

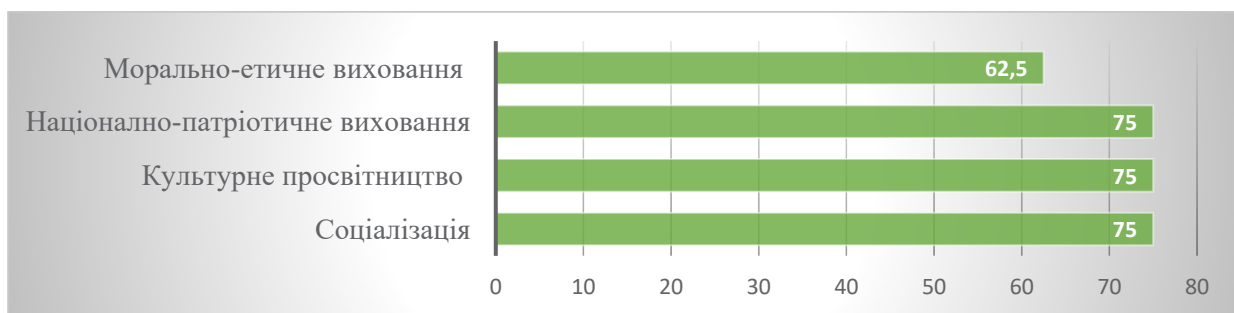

Рис. 2. Пріоритетність збагачення аспектів соціокультурного досвіду фахівцями у молодших школярів з порушеннями мовлення (%)

мистецтв, закладені моральні принципи, правила ввічливого спілкування.

Результати опитування також свідчать що фахівці недостатньо приділяють досліджуваній проблематиці уваги. Так, 87,5 % опитаних фахівців приділяють увагу збагаченню соціокультурного досвіду молодших школярів з порушеннями мовлення лише час від часу, а 12,5 % – практично не приділяє увагу цьому питанню.

Здійснено спробу визначити пріоритетності збагачення аспектів соціокультурного досвіду у молодших школярів з порушеннями мовлення. Результати подано на діаграмі (Рис. 2).

Пріоритетними аспектами соціокультурного збагачення учнів вважають соціалізацію, культурне просвітництво та національно-патріотичне виховання 75 % фахівців, дещо меншою мірою морально-етичне виховання – 62,5 % спеціалістів. Тобто всі окреслені аспекти соціокультурного досвіду є важливими.

Окреслено форми роботи яким надають фахівці щодо збагачення соціокультурного досвіду

молодших школярів з порушеннями мовлення. Результати подано на діаграмі (Рис. 3).

Найзручнішою формою роботи зі збагачення соціокультурного досвіду молодших школярів з порушеннями мовлення виявилось акцентування аспектів соціокультурного досвіду в межах уроків/занять (87,5 % фахівців). На другому місці за пріоритетністю є додаткові позакласні заходи, фільми, музеї тощо (50% фахівців). На третьому місці – проведення тематичних заходів (25 % фахівців).

Визначено найпоширеніші труднощі щодо збагачення соціокультурного досвіду молодших школярів з порушеннями мовлення та подано у діаграмі (Рис. 4).

Найпоширенішими труднощами формування соціокультурного досвіду були названі відсутність зацікавленості та мотивації у дітей (37,5 %), труднощі, пов'язані із загальним процесом навчання і виховання школярів з порушеннями мовлення (25 %), та недостатність досвіду та знань у фахівців (25 %). Серед причин складнощів у процесі

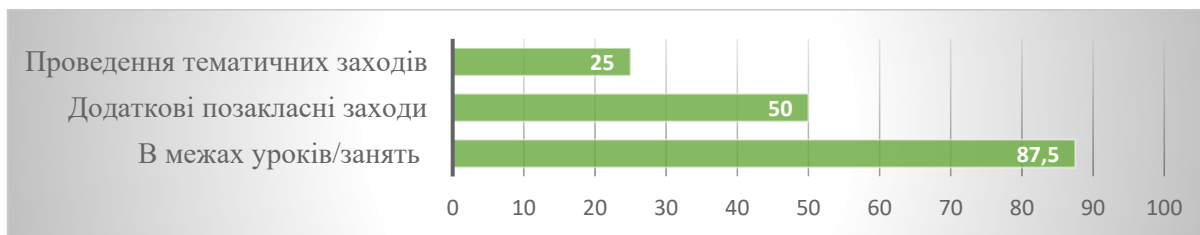

Рис. 3. Форми роботи які застосовують фахівці щодо збагачення соціокультурного досвіду молодших школярів з порушеннями мовлення (%)

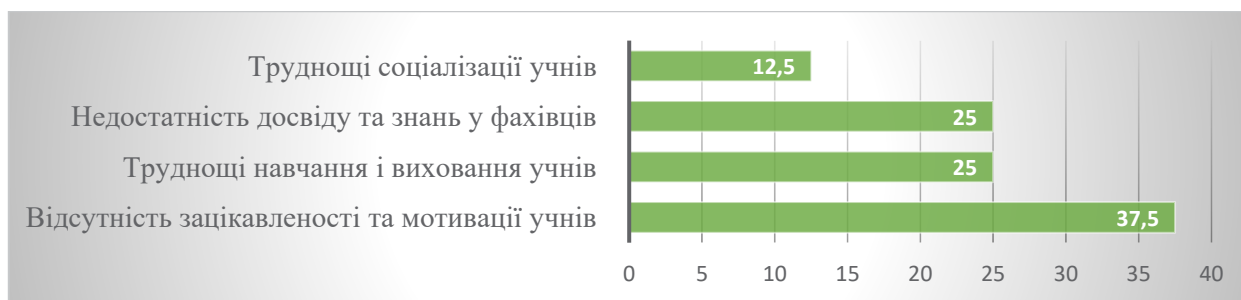

Рис. 4. Труднощі збагачення соціокультурного досвіду молодших школярів з порушеннями мовлення (%)

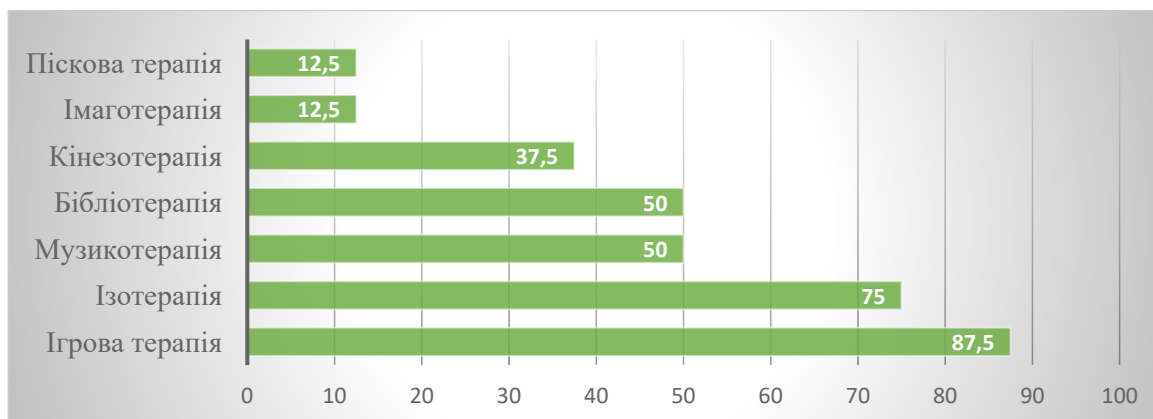

Рис. 5. Арт-терапевтичні засоби збагачення соціокультурного досвіду молодших школярів з порушеннями мовлення (%)

збагачення соціокультурного досвіду молодших школярів із порушеннями мовлення названо також утруднення соціалізації молодших школярів (12,5 %).

Результати щодо арт-терапевтичних засобів, які використовують фахівці у ході збагачення соціокультурного досвіду молодших школярів з порушеннями мовлення, подано у діаграмі (Рис. 5).

У своїй професійній діяльності опитані фахівці використовують найчастіше такі арт-терапевтичні засоби: ігрова терапія – 87,5 %, ізотерапія (терапія малюванням) – 75 %, музикотерапія та бібліотерапія – 50 %, кінезіотерапія (терапія рухами та танцями) – 37,5 %, імаготерапія (драматизація) та піскова терапія – 12,5 %.

Поряд з цим фахівці відзначають низку труднощів у застосуванні арт-терапевтичних засобів

через: недостатність якісних методичних матеріалів/посібників, рекомендацій для фахівців; недостатню обізнаність і вправність щодо застосування арт-засобів; знижену пізнавальну активність (незацікавленість) учнів з порушеннями мовлення до відповідних занять.

Найзручнішим та найефективнішим арт-засобом у роботі зі збагачення соціокультурного досвіду молодших школярів з порушеннями мовлення фахівці вважають саме ізотерапію за її доступність та багато функціональність. Поряд з цим арт-засобом фахівці також зазначають ігрову терапію, музикотерапію та казкотерапію. Проте фахівці підкреслюють, що немає ідеального і найзручнішого рішення для всіх учнів і тому арт-засоби необхідно підбирати індивідуально для кожного учня залежно від вподобань.

Ґрунтуючись на відповідях опитаних фахівців нами окреслено три основні шляхи розв'язання питання щодо збагачення соціокультурного досвіду молодших школярів з порушеннями мовлення: 1) просвітницький – надання інформації фахівців про сутність та важливість збагачення соціокультурного досвіду молодших школярів з порушеннями мовлення; 2) методичний – розроблення методичних матеріалів для фахівців з означеної проблематики; 3) прикладний – урізноманітнення занять соціокультурною інформацією, що буде корисною та цікавою для учнів відповідно її віку та потреб; навчити учнів виявляти інтерес до навколишнього світу, розвивати спостережливість та естетичні почуття; навчити учнів ефективній комунікації, адекватному виявленню своїх потреб та бажань, вмінню йти на компроміси та домовлятися.

Висновки. Отже, нами визначено, що соціокультурний досвід – це комплексне та узагальнене філософське, соціальне, культурно-освітнє поняття, що містить комплекс поглядів, знань, умінь, навичок у різних сферах – національної та світової культури, науки, освіти, а також у системі норм, духовних і релігійних цінностей. Основними аспектами збагачення соціокультурного досвіду молодших школярів з порушеннями мовлення є соціалізація, культурне просвітництво, національно-патріотичне та морально-етичне виховання.

Базовим засобом збагачення соціокультурного досвіду молодших школярів з порушеннями мовлення є арт-терапевтичні засоби, зокрема: ізотерапія, ігрова терапія, музикотерапія та казкотерапія. Доцільність використання арт-терапевтичних засобів зумовлена, в першу чергу, їх універсальністю, доступністю та простотою.

Результати опитування фахівців засвідчили недостатню обізнаність їх щодо питання забезпечення соціокультурного досвіду молодших школярів з порушеннями мовлення та окреслили потребу фахівців в якісному методичному забезпеченні щодо розглянутої проблематики.

Для подальшого розроблення методичних засад необхідно враховувати наступні шляхи збагачення соціокультурного досвіду молодших школярів з порушеннями мовлення: просвітницький (надання інформації фахівцям); методичний (забезпечення фахівців методичними матеріалами); прикладний (безпосередня реалізація фахівцями).

Отже, питання збагачення соціокультурного досвіду молодших школярів з порушеннями мовлення є актуальними та відповідають потребам сьогодення, щодо розбудови усвідомленого суспільства та активного залучення до соціокультурного простору дітей з особливими освітніми потребами.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти) нова редакція: Наказ Міністерства освіти і науки України від 12. 01. 2021 № 33. 37с. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf
2. Бриндіков Ю. Л. Арт-терапія: суть, можливості роботи з військовослужбовцями учасниками бойових дій *Науковий вісник Ужгородського національного університету* : серія: Педагогіка. Соціальна робота / голов. ред. І.В. Козубовська. Ужгород : Говерла, 2017. Вип. 2 (41). С. 42-45.
3. Бугера Ю. Розвиток комунікативних навичок молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення засобами арттерапії. *International scientific and practical conference "Pedagogy and Psychology in the Modern World : the art teaching and learning"* : conference proceedings, February 81–85, 2021. Vol. 1. Riga, Latvia : "Baltija Publishing".
4. Вовк О. А. Соціалізація дітей з особливими освітніми потребами методами арт-терапії. *Дитина з особливими потребами*. 2020. № 3 (63). С. 22-24.
5. Кучерук О. Соціокультурний розвиток учнів як лінгвометодична проблема. *Українська мова і література в школі*. 2014. № 2 (112). 64 с. С. 2–7.
6. Лещук Г. В. Особливості соціокультурної діяльності як фактора соціально-виховного впливу на особистість. *Науковий вісник ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2019. № 1(44). С. 98–101.
7. Литвененко В.А. Застосування арт-терапії в логопедичній роботі дошкільників та молодших школярів: навч.-мет. посіб. Суми : Вид-во СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2011. 112 с.
8. Мілевська О. П. Корекційні можливості образотворчої роботи з другокласниками із загальним недорозвитком мовлення. *Актуальні питання корекційної освіти. Педагогічні науки*, 2011. Випуск № 2. С. 165-174.
9. Наконечна О. В. Формування готовності майбутніх соціальних педагогів до використання арт-терапії в роботі з підлітками: дис. канд. пед. наук: 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти». Глухів, 2015. 306 с.
10. Рібцун Ю. Учні початкових класів із тяжкими порушеннями мовлення: навчання та розвиток навч.-метод. посіб. Львів : Світ, 2020. 264 с.
11. Сорока О. В. Категоріальне розмежування понять «арт-терапія» і «арт-педагогіка». Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. 2013. Вип. 35. С. 459-465.
12. Супрун А. Моральне виховання дітей з тяжкими порушеннями мовлення як основа формування гуманної особистості. Пріоритетні напрями європейського наукового простору: пошук студента. Вип. 13, Ізмаїл: РВВ ІДГУ, 2023. 364 с.
13. Таран О., Лісайчук А. Особливості емоційної компетентності дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення *Актуальні*

питання корекційної освіти (педагогічні науки): збірник наукових праць / за ред. В. М. Синьова, О. В. Гаврилова. 2019. Вип. 14. С. 313-323.

14. Хіля А. Арт-терапія у системі засобів виховання ціннісного ставлення до життя у дітей та молоді з функціональними обмеженнями: Методичні

матеріали. Частина перша. Вінниця, ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 252 с.

15. Шищенко В. О., Канівець Н. Г. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до використання арт-технологій у роботі з молодшими школярами. Інноваційна педагогіка. 2020. Вип. 22. Т. 3. С. 138-141.